

Irah Kučerová: *Střední Evropa. Komparace vývoje středoevropských států*

Praha: Karolinum, 2015. 232 s., ISBN978-80-246-3067-0

VLADIMÍR NAXERA¹

Region střední Evropy patří mezi českými autory (historiky i politiky) mezi poměrně populární témata. Nejde jen o politické procesy, instituce a politické strany, mezinárodní spolupráci a další podobné jevy v daném regionu, ale často například o práce věnující se vymezení (respektive otázce samotné existence) regionu jako takového. Je zajímavé, že se v tomto případě nejedná pouze o koncepcce „politologické“, ale historicky i v současnosti bychom našli i mnoho koncepcí „politických“ – takové často vznikaly v meziválečném Československu a konstruovaly vizi regionu jako politického projektu; připomenout je v tomto ohledu možné zejména Benešovo či Hodžovo pojetí střední Evropy. I odborných publikací, které vymezují region a zabývají se jeho jednotlivými jednotkami (komparují je, řeší vztahy mezi nimi atd.), je v rámci české akademické tvorby tedy celá řada – v roce 2015 k nim přibyla publikace s názvem *Střední Evropa. Komparace vývoje středoevropských států*, jejíž autorka, dr. Irah Kučerová z FSV UK, se problematice střední Evropy věnuje dlouhodobě a publikovala na toto téma již několik textů. Nyní posuzovanou publikaci ovšem stíhá řada podstatných problémů a předkládaná recenze se proto postupně zaměří na několik problematických bodů – stanovení cílů, otázek a hypotézy, respektive způsob jejich naplnění, zodpovídání a ověřování, s tím související metodologické postupy; dále na strukturu textu, jeho ukotvenost, systematičnost; a konečně i na celkové vyznění a závěry práce.

Ve své nové knize se Irah Kučerová pokouší k otázce regionu střední Evropy přistoupit poněkud „komplexněji“, což ve výsledku ovšem vede k tematickému roztržštění a zmatení textu – autorka se totiž v první kapitole věnuje různým vymezením střední Evropy (geografickému, ekonomickému, politickému

¹ Vladimír Naxera, Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU v Plzni, Česká republika / Department of Political Science and International Relations, Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia, Pilsen. Contact: vnaxera@kap.zcu.cz.

a institucionálnímu), v další části geopolitice střední Evropy, ve třetí kapitole ekonomik jednotlivých středoevropských států, ve čtvrté transformaci středoevropských postkomunistických ekonomik a v poslední navíc „teoretickému rámci spolupráce středoevropských zemí“. Tento široký tematický záběr autorka vysvětluje snahou o „holistický přístup“ (s. 216), proto dle jejího názoru nelze vynechat ani historické souvislosti 20. století, přičemž dodává, že „[a]nalýza je dovedena do současnosti“ (tamtéž). Nedomnívám se ovšem, že by dané vysvětlení jakkoli implikovalo to, co je v sociálních vědách pod pojmem holistický přístup rozuměno: Dlouhé části publikace jsou totiž strukturované do kapitol či podkapitol dle jednotlivých států, nepojednávají tedy o celku z holistické perspektivy. Každopádně díky zvolenému pohledu vzniká text, který je tematicky nesourodý a jeho výklad rozmělněný, jednotlivé části jsou spojeny pouze (a navíc ne úplně důsledně) otázkou (ne-)existence specifického středoevropského regionu. Do tohoto regionu autorka řadí celkem sedm států, což odůvodňuje v závěru textu tím, že předchozí studie týkající se střední Evropy pracovaly s příliš malým počtem zemí – „proto jsem zvolila širší vymezení středoevropského regionu [...]“ (s. 216). Tematickému roztržštění odpovídá i roztržštění cílů práce.

Pokusme se tedy nejprve komplexně shrnout nejen všechny tyto cíle, ale také výzkumné otázky a hypotézy, jimiž Irah Kučerová text otevírá. Smysl práce je dle autorky spojen se snahou dopátrat se toho, zda lze střední Evropu považovat za samostatnou entitu či nikoli, a též jaké jsou definiční znaky tohoto regionu (s. 8). V tomto ohledu autorka rozlišuje dva různé pojmy – střední Evropa s malým „s“ jako čistě geografický termín, respektive Střední Evropa s velkým „S“, pokud hovoří o prostoru jako „svébytné entitě“ (s. 7), která je „samostatná“ (s. 8) a „nezávislá“ (viz shrnutí na zadní straně přebalu). Není přitom jakkoli patrné, jakým způsobem si onu „samostatnost“ a „nezávislost“ vysvětlit. Jak a na kom by měla být s/Střední Evropa nezávislá? V souvislosti s tímto chce autorka dále v práci zjistit, jak prostor vnímají „Východ“ a „Západ“, zda jako střední, nebo Střední Evropu (tamtéž). Explicitně stanoveným cílem „je vyjasnit pojetí tohoto regionu, neboť z tohoto pohledu není v české ani zahraniční literatuře věnována této problematice dostatečná pozornost. Praktickým cílem bylo provést komparaci vývoje středoevropských zemí, včetně transformačních procesů s jejich klady či záporů. Ucelená komparace Střední Evropy dosud chybí. Studie je pojímána ze zorného úhlu mezinárodních vztahů“ (tamtéž). Takto stanovené cíle autorka doplňuje o několik otázek a hypotézu. Autorka, aby mohla s kategorií Střední Evropy pracovat jako se svébytným regionem, stanovuje tři otázky, které chce v práci zodpovídat: „1. Jaký je definiční znak regionu Střední Evropy? 2. Je Střední Evropa skutečnou entitou? 3. Nejde jen o rozpaky nad diferencemi vývoje středoevropských zemí oproti západním státům Evropské unie? Jaký je současný diskurz uvnitř EU – vnímá západní Evropa rozdíly mezi střední a východní Evropou?“ (s. 11). K tomu všemu autorka přidává ještě hypotézu. Tu stanovuje takto: „Při zpracování tematiky středoevropských zemí vycházím z hypotézy, že

země Střední Evropy se odlišují od ostatních členských zemí Evropské unie především svým institucionálním prostředím, ne již tolik ekonomickou úrovní, a to jak vůči západoevropským zemím, tak i vůči zemím východoevropským“ (tamtéž, zvýraznění v originále). Kromě toho všeho autorka konstatuje, že analýzu doplňuje o vymezení Střední Evropy ekonomické, politické a institucionální; součástí práce je taktéž „geopolitická analýza“ středoevropského regionu, práce má dále komparovat „podmínky středoevropských zemí“ a jejich ekonomik, shrnovat transformační procesy a všimnout si kooperačního potenciálu těchto států. Na závěr hodlá dokonce vysvětlit vývoj spolupráce mezi středoevropskými zeměmi za použití hlavních integračních teorií – funkcionalismu, neofuncionalismu a europeizace (s. 8).

Zhruba takto tedy Irah Kučerová definuje ambice textu, který má 232 tiskových stran formátu A5. Je více než zjevné, že cíle, otázky a očekávání vložené do textu jsou na takovém rozsahu nesplnitelné. Cíle jsou jednoznačně překombinované a zároveň často poměrně nejasné – výsledkem je, že text je o všem, zároveň ale o ničem a je navíc strukturálně, metodologicky a terminologicky neujasněný. Osobně se domnívám, že je do velké míry problematické hovořit o nějaké „objektivní“ existenci regionů jako specifických entit, které jsou jasně vymezené, definovatelné a na základě této definice zřetelně odlišné od toho, co do daného regionu nemá patřit. Myslím, že analyticky zajímavější a relevantnější přístup k regionu by se nabízel ve studiu produkce diskurzů, které daný region konstruují (ať už v rámci akademické debaty nebo jako politický projekt). Autorka knihy si nicméně zvolila odlišný přístup, její postup tedy i já hodnotím s ohledem na jí zvolenou perspektivu.

Cílů a otázek je tedy stanoveno značné množství, navíc v podobě, v jaké byly prezentovány, mají za logický následek tematickou roztržitost textu. Poněkud nejasná je i posloupnost otázek – v první se autorka táže, jaký je definiční znak Střední Evropy, ve druhé pak, jestli je Střední Evropa „skutečnou entitou“ (obrat „skutečná entita“ by přitom stál za hlubší filosofickou diskusí), což je matoucí, jelikož užitím velkého S v první otázce explicitně existenci specifického regionu, tedy „skutečné entity“ Střední Evropy připouští, sama se tak odlišením pojmů střední/Střední dostává díky jejich ne úplně jasnému užívání do pasti. Autorka dále tvrdí, že tématu definování a vymezení regionu není věnován dostatek literatury, což, jak se domnívám, není úplně pravda, jelikož odborných prací, starších či novějších, existuje celá řada. Irah Kučerová také konstatuje, že ucelená komparace Střední Evropy doposud chybí. Zřejmě opravdu chybí „ucelená komparace“ v tak širokém záběru, jaký autorka v dané publikaci plánuje (i když reálně neuskutečňuje), ale je otázkou, zda to vadí – existuje mnoho textů, českých i zahraničních, které zkoumají všechna autorkou postupně představovaná témata (vymezení regionu, jeho geopolitiku, transformaci postkomunistických ekonomik, současný ekonomický profil, spolupráci a integraci v regionu atd). Kniha, která by obsáhla všechno, možná doposud nebyla skutečně napsaná, ale to je vlastně jen

dobře. Poslední poznámku je třeba učinit ke konstatování, že „[s]tudie je pojmána ze zorného úhlu mezinárodních vztahů“ (s. 8). Reálně řeší naprostá většina práce ekonomiky jednotlivých zemí a autorkou naznačená perspektiva se objevuje jen v některých částech textu.

Nakonec se dostáváme ke stanovené hypotéze. Hned zkraje musím konstatovat svoji skepsi ke smysluplnosti autorkou stanovené hypotézy (pokud to hypotéza vlastně vůbec je – autorčina formulace „vycházím z [...]“ [s. 11] ukazuje spíše na jakýsi výchozí předpoklad než na hypotézu, která by měla být ověřena). Nejde přitom o její zdánlivou triviálnost, ostatně anglosaská (zejména komparativní) politologie se triviálními hypotézami často jen hemží, nicméně autoři k jejich konstrukci a ověřování přistupují v souladu s vědeckými principy. Hypotéza předpokládá kauzalitu mezi nezávislou proměnnou, která označuje příčinu, a závislou proměnnou, jež označuje její důsledek. Autorčina hypotéza není stanovena s ohledem na tuto nutnost nejméně, nicméně pozice a vztah závislé a nezávislé jsou v náznu odušitelné, byť ovšem mohou být interpretovány různě. I v rámci kvalitativního přístupu, ke kterému se autorka explicitně hlásí (s. 11), je třeba zachovat určitý postup ověřování hypotézy – a právě tento jednoznačně vysvětlený mechanismus, který by (například za pomoci kontrolní proměnné a transparentně vybudovaného a aplikovaného metodologického rámce) autorku dovedl k ověření hypotézy, v práci chybí. Autorka se při práci s hypotézou pohybuje na úrovni popisu, intuice a konstatování, která samozřejmě žádnou kauzální vazbu nedokládají.

S tím souvisí i to, že autorka nevysvětluje svůj metodologický postup. V souvislosti s metodologií práce Irah Kučerová konstatuje, že „[b]ude použit jak kvalitativní výzkum Střední/střední Evropy na základě interpretativní analýzy logicky s ontologickými [...], axiologickými [...] a metodologickými přístupy, dále pak diskurzivní analýza pojmu Střední Evropa a v ekonomicky a institucionálně zaměřených kapitolách analýza komparativní“ (s. 11). Autorka tedy naznačuje interpretativní přístup, nicméně výše představená hypotéza obsahující (být implicitně) zjevnou představu kauzality a sada souvisejících otázek ukazují spíše na požadavek vysvětlení. Každopádně si nejsem popravdě jistý, co přesně konkrétního si pod pojmem „kvalitativní výzkum na základě interpretativní analýzy logicky s ontologickými, axiologickými a metodologickými přístupy“ představit, nicméně zjevné je to, že nejde o jakkoli transparentně stanovený metodologický postup vedoucí k ověření hypotézy. Autorka navíc slibuje diskurzivní analýzu, která v textu reálně provedená není, a komparaci – kapitoly 3 a 4 jsou přitom nanejvýše prostým srovnáním, nikoli komparací provedenou za použití komparativní metody, neboť mimo jiné zcela absentují jakákoli komparační kritéria.

Vratme se však k hypotéze – ve vztahu k jejímu ověření se nejprve dozvídáme, že „[...] z geopolitického hlediska tuto hypotézu verifikovat nelze [...]“ (s. 88), což je poměrně pochopitelné, jelikož geopolitika jen těžko prokáže

hypotézu postavenou na institucionálním přístupu (navíc takovou, která je vlastně neověřitelná). Dále zjistíme, že v souvislosti se zavedením komunistických režimů můžeme potvrdit odlišnost oproti Západu, nikoli však Východu (s. 159), což by, jak se domnívám, měl být spíše automatický předpoklad jedince byt' jen minimálně obeznámeného s rozdílností fungování tržní a socialistické ekonomiky, nikoli závěrem vědecké analýzy. Dále se můžeme dočíst, že hypotézu lze „evidentně potvrdit“ (s. 195), vzápětí ale, že hypotéza „je takto tedy verifikována pouze částečně“ (s. 196), abychom se v úplném závěru dostali k tvrzení, že „[s]tudie prokázala oprávněnost hypotézy, byt' ne [ve] všech aspektech zcela jednoznačně, avšak toto tvrzení můžeme na základě provedené analýzy považovat za dominantní“ (s. 215). Tento svérázný přístup, který do velké míry poněkud tragikomickým způsobem nechává na čtenáři, zda bude hypotézu považovat za verifikovanou či nikoli, společně se způsobem stanovení hypotézy, procesem jejího „ověřování“ a dalšími problematickými aspekty publikace nutí autora recenze ke konstatování, že se hodnocená kniha a vědecký přístup vzájemně nejen neprohluly, ale dokonce se vyhýbají ve velmi uctivé vzdálenosti. Nejlepším řešením by bylo, kdyby autorka na stanovení nepřilíš smysluplné hypotézy, kterou v práci stejně nezvládá ověřit (a logicky ani ověřit nemůže vzhledem k nejasné formulaci hypotézy s neoperacionalizovanými proměnnými), rezignovala a téma pojala z jiné perspektivy. Neuvedení hypotézy by práci samozřejmě jakkoli nediskvalifikovalo, naopak by to pomohlo vyřešit jeden z nejspornějších aspektů publikace. Stanovení dané hypotézy (společně s autorčím přesvědčením, že byla „spíše ověřena“) se totiž dá vysvětlit jen snahou uvést hypotézu za každou cenu, bez ohledu na to, zda o hypotézu skutečně jde a zda se s ní pracuje tak, jak se s ní pracovat má.

Autorka navíc v předposledním odstavci publikace svoji hypotézu, kterou dle svých předchozích výroků potvrdila (byt' s jistými „ale“), sama velmi relativizuje. Dovojuje totiž ve vazbě na v úvodu položené otázky, že v souvislosti s institucionálním pohledem můžeme hovořit o Střední Evropě, v souvislosti s pohledem ekonomickým a politickým pak jen o střední Evropě, analogicky s geografickým uvažováním (což potvrzuje autorčino přesvědčení o verifikaci hypotézy). Irah Kučerová ale vzápětí dodává: „A zcela otevřeně si musíme přiznat, že akceptace institucionální specifčnosti Střední Evropy v pozitivní či negativní konotaci je příliš subjektivní a vnímáme ji především my, obyvatelé Střední Evropy, tedy příslušníci středoevropských národů. Ne tak ve východní Evropě, málokdy v Evropě západní – tam jsou schopny diferencovat spíše politické elity, občané nikoli“ (s. 216). Výsledkem toho prohlášení, které se nezakládá na přesvědčivých datech, je zpochybnění všeho, co autorka doposud napsala – pokud pracuje s hypotézou, která předpokládá kauzalitu, navíc s hypotézou, kterou považuje za verifikovanou, nelze přeci konstatovat, že je verifikovaná pouze z pohledu středoevropského badatele, nicméně z pohledu občana západoevropské země by verifikovaná nebyla. V tom případě nejde

o hypotézu a její ověřování, ale o těžko pochopitelnou myšlenkovou konstrukci. Autorka navíc připouští to, co jsem zmiňoval již dříve, že by bylo lepší vše toto opustit a věnovat se spíše studiu produkce různých diskurzů střední Evropy. Celková zmatečnost, neujasněnost a nevědeckost práce tak v těchto závěrečných pasážích jasně vrcholí.

Již jsem zmínil, že je kniha tematicky poněkud neuspořádaná. Po částech, které vymezují středoevropský region a představují „profil ekonomik“ a proces postkomunistické transformace (opět spíše ekonomik než sociálního a politického prostředí, což ukazuje, že autorčino přihlášení se k perspektivě mezinárodních vztahů není úplně přesné), následuje poněkud neorganicky vložená závěrečná kapitola, v níž autorka představuje několik vybraných integračních teorií, které nejprve obecně popisuje a následně se je na poměrně nevelkém počtu stran pokouší aplikovat na prostor regionu. V závěru kapitoly pak konstatuje, že „[c]o se [...] potvrdilo, je funkcionální pojetí spolupráce, neofunkcionalismus a především teorie europeizace“ (s. 214), což je, například vzhledem k zřejmým rozdílům mezi představami funkcionalismu a neofunkcionalismu, poněkud nejasné konstatování. Celá kapitola navíc působí tak, že autorka pojala „aplikaci teorie“ jako selektivní čtení politické praxe – z jednotlivých událostí jsou vybrány ty, na které daná teorie sedí, ta je poté prohlášena za „potvrzenou“, postupně jsou takto „potvrzeny“ všechny tři uvedené teorie (s. 214).

Již jsme zmiňovali, že autorčín přístup je do jisté míry intuitivní, v textu nalézáme spíše popis a konstatování než argumentaci a interpretaci, o analýze ani nemluvě – autorka přitom s častým používáním slova analýza v různých kontextech poněkud hazarduje. Poměrně dlouhé pasáže, často celé stránky, jsou navíc psané bez jediného odkazu, zdroji podložená nejsou ani místa, kde by odkaz měl být jednoznačně – např. když na s. 10 autorka hovoří o Hobsbawmových představách o střední Evropě, slušelo by se na Hobsbawma uvést odkaz.

Práce je plná vágních, prázdných a nejasných prohlášení a myšlenkových konstrukcí, které práci provázejí od úplného počátku. Příkladem může být konstatování z úvodu, že „[i]nstitucionalizace střední, resp. Střední Evropy je poměrně výbušné téma jak na západ, tak na východ od tohoto regionu“ (s. 10), případně nejasná formulace taktéž z úvodu – „Téma Střední Evropy je těžko uchopitelné, má tendenci k normativnímu pojetí – jak by středoevropské společnosti mohly reálně ovlivňovat svůj život. Bohužel jde o téma spíše pozitivisticky chápané – je to tak, jak to je, nic s tím nelze dělat“ (s. 10–11). Podobně i v samotné předmluvě textu autorka prohlašuje, že „[...] zranitelnost středoevropského teritoria není zdaleka zažehnána ani na počátku 20. století. Proto je třeba se vymezením tohoto regionu zabývat“ (s. 7) – tato kauzalita a spojitost mi do velké míry uniká. Podobné příklady nalézáme napříč celým textem.

Problémy se netýkají jen obsahu, ale též formy posuzovaného textu. Místo značně nedobrá je stylistická stránka – řada využívaných spojení, vět či pasáží

zkrátka není psána dle stylistických pravidel, což mnohdy znesnadňuje samotné pochopení obsahu dané věty či spojení. Z dalších problematických bodů formy je možné zmínit nejednotné formátování seznamu zdrojů (např. na s. 19 je ihned pod sebou nejednotně uvedené „Karolinum“ a „Nakladatelství Karolinum“, v jiných případech vydavatelství chybí, nebo jsou mezi knižní monografie zařazeny i zdroje, které jsou reálně jen krátkým textem vyvěšeným na webu, a podobně) – jde sice o drobnosti, nicméně dokreslují celkově neutěšenou podobu knihy. Zmínit je možné i grafickou úpravu – celkově velmi zdařilá sazba a grafické provedení, které jsou pro knihy z Karolína typické, byly na některých místech vysloveně znásilněny užitím tučného písma zdůrazňujícího položené otázky, hypotézy atd. Chápu snahu autorky tyto pasáže zviditelnit, nicméně používání tučného písma považuji v odborném textu (snad s výjimkou skript a učebnic, kde má zvýraznění opodstatnění vzhledem k výukovému účelu) za zcela nevhodné a anti-estetické.

Poznámku je nutné učinit ještě k posuzovatelům dané publikace – jak se dozvídáme z tiráže, kniha byla před vydáním zhodnocena dvěma oponenty. Tím prvním byla doc. Běla Plechanová, druhým prof. Jaroslav Jakš. Problém spatřuji v tom, že doc. Plechanová působí stejně jako autorka textu na Katedře mezinárodních vztahů IPS FSV UK. Druhý oponent, prof. Jakš, přednáší na Vysoké škole ekonomické, ale úvazek má také na Katedře mezinárodních vztahů Metropolitní univerzity – na této katedře však působí i autorka knihy. Oba posuzovatelé textu jsou tedy autorčinými kolegy, kteří působí na stejných katedrách jako ona – tento postup považuji přinejmenším za problematický a neetický. Recenzní řízení tak působí jako pouhá formalita (i s ohledem na výslednou kvalitu knihy) a výběr oponentů považuji za jasné selhání vydavatelství, které, vzhledem ke svému renomé, nemá podobné postupy jistě zapotřebí.

Shrnu-li dojmy z hodnocené knihy, musím konstatovat, že autorka se rozhodla řešit řadu témat a problémů a položila přespřílišné množství otázek; v textu jsou navíc části, které se k těmto otázkám a cílům vážou pouze částečně či jen v náznaku, čímž se kniha stává tematicky značně rozmělněnou a jistý přínos má snad jen v představení poměrně obsáhlé faktografie. Kvalitu publikace dále poznamenává způsob vědecké práce, využití metodologie a stanovení hypotézy a její (ne-)ověření. Nejšťastnějším řešením by bylo rezignování na hypotézu, která je ve stávající podobě mnohanásobně kontraproduktivní. Hypotéza přeci není jakkoli podmínkou kvalitní vědecké práce. Důležitou otázkou dle mého soudu je také samotná podstata knihy – k čemu je vlastně chápání střední Evropy jako samostatné entity, čili jaká je analytická užitečnost tohoto výstupu práce? Autorkou představený smysl studie totiž působí jako akademická „otázka pro otázku“, jako otázka ze slonovinové věže, na kterou se dá odpovědět tak i tak, nicméně žádné relevantní zjištění nepřináší a její položení přímo vybízí k tomu, aby se práce neustále točila dokola kolem triviálních a analyticky irrelevantních úvah.